

УДК 1+2:21/29+7
DOI:10.17721/sophia.2020.15.12

Н. В. Ярмолицька, канд. філос. наук, наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-1922-3496
e-mail: natashav63@ukr.net,
М. М. Москальчук, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-3621-7282
e-mail: marishamos14@gmail.com

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ГУМАНІЗМ І РЕАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МИСТЕЦТВІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА АНТОНЕНКА

Розглядаються ідеї українського філософа радянського періоду В. Антоненка та аналізується вплив тогочасної ідеології на становлення наукового світогляду вченого. Проведено теоретичну реконструкцію поглядів В. Антоненка на соціалістичний гуманізм, який визначається як вища форма гуманізму й протиставляється антигуманістичній суті християнського гуманізму. Проаналізовано погляди В. Антоненка на мистецтво соціалістичного реалізму, яке він визнає вищим етапом у розвитку прогресивного світового мистецтва, і яке подається як відображення справжнього гуманізму. Розглянуто дослідження вченим виникнення мистецтва на основі вивчення найкращих досягнень його представників, які у своїх творах висвітлювали різні етапи розвитку гуманізму, суспільний і культурний рух. Простежено дослідження В. Антоненком гуманістичних ідей передових діячів епохи Відродження; гуманістичних ідей соціалістів-утопістів; розвиток українського та російського мистецтва в період корінних руйнувань старих традицій і впливу релігійної ідеології на їхнє формування та становлення нового погляду на мистецтво, як найвище породження людського генія, в якому втілені принципи реалізму.

Ключові слова: В. Антоненко, гуманізм, соціалістичний гуманізм, християнський гуманізм, соціалістичний реалізм, соціалістичне мистецтво.

Постановка проблеми. Філософська спадщина минулого є важливим елементом інтелектуальної історії людства. Сьогодні неможливо продовжувати дослідження, не переосмисливши надбань вчених попередніх поколінь, які, працюючи в межах ортодоксальних марксистсько-ленінських принципів, намагались віднайти власні концепції та ідеї, уникаючи численні тоталітарні упередження й створюючи нову атмосферу фундаментальних наукових досліджень в галузі теорії та методології наукового пізнання, проблем філософської антропології, логіки, підіймали питання соціально-культурної природи пізнавальної діяльності, розгортали ґрунтовні дослідження в галузі теорії та історії естетики та ін. В цей період поступово починає формуватись філософська культура як дослідницька галузь, і такому поступальному розвитку більшості наук не змогла завдати навіть ідеологічна цензура, під пильним наглядом якої в радянські часи доводилось працювати вченим. Останнім часом можна помітити відновлення наукового інтересу до радянської філософської спадщини, яка потребує принципового перегляду і неупередженого дослідження, адже є важливим періодом в історії розвитку філософської думки.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія виникнення, формування та розвиток гуманізму – це тема, яка завжди приваблювала науковців. Її дослідженню присвятили свої праці сучасні українські вчені: М. Попович, В. Пазенок, В. Лях, О. Соболев, К. Райда, Т. Пархоменко та ін.; гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні, ідеї гуманізму в праві, проблеми толерантності та гуманізму досліджували В. Нічик, В. Литвинов, Я. Стратій, В. Андрушко, О. Гришук, В. Копейчиков, М. Кашуба та ін. Питанням розвитку гуманізму і соціалізму присвятили свої наукові розвідки такі російські вчені, як В. Волжин, М. Петросян, Г. Фомін та ін.; гуманізм у системі освіти досліджували З. Нігматов, Р. Сафін, О. Соловйов, Л. Васильєва, О. Кириллова; гуманізм і гуманістичний світогляд вивчали Н. Субботіна, В. Гінзбург, В. Кувакін, А. Гусейнов, О. Круглов, В. Межуєв та ін. Сучасні дослідження проблем соціалістичного гуманізму відбувались переважно в контексті хронологічного відтворення розвитку філософських та суспільно-політичних досліджень радянського періоду і представлені в працях таких вітчизняних вчених, як Є. Андрос, П. Йолон, В. Лісовий, І. Огородник,

С. Пролеєв, П. Кралюк, В. Табачковський, М. Ткачук, В. Горпинюк та ін., а різні аспекти розвитку радянського релігієзнавства та атеїзму досліджувались О. Кисельовим, О. Колодним, Б. Лобовиком, О. Паничем, М. Шахнович, Т. Чумаковим та ін. Зазначимо, що наукова спадщина В. Антоненка, а саме розуміння вченим проблем соціалістичного гуманізму, мистецтва та релігії не стали предметом окремого дослідження. У зв'язку із цим основною метою статті є висвітлення ключових ідей стосовно сутності соціалістичного та християнського гуманізму, мистецтва та релігії в науковому доробку В. Антоненка з означенням внеску вченого до наукового філософського надбання.

Виклад основного матеріалу. Володимир Григорович Антоненко (1924–2009), доктор філософських наук, професор, був завідувачем кафедри наукового комунізму (1972–1989) Київського державного університету. Основний напрям його наукової діяльності – проблеми духовної культури, духовного життя суспільства, питання естетики, релігієзнавства, мистецтвознавства, політології. В. Антоненко поєднував наукову та викладацьку діяльність, про це свідчить велика кількість його наукових праць, серед яких: "Роль передового світогляду в творчості письменників" (1961), "Світогляд і художня творчість" (1966), "Мистецтво. Релігія. Дійсність" (1973), "Атеїзм і культурний прогрес" (1977) (у співавт.), "Українська політологія: витоки та еволюція" (1995) (у співавт.) та багато інших.

Ранній період творчості В. Антоненка припав на період, коли радянськими вченими досліджувались питання теорії та історії атеїзму, історії релігії, критика релігійної ідеології тощо. Наукова література носила переважно ідеологічний характер, а перед вченими ставилося завдання висвітлювати переваги соціалістичного устрою, критикувати західну буржуазну філософію, соціологію, дослідження новітніх форм ідеалізму та ін. Ці настанови були спрямовані на підвищення ідеологічної роботи, на вдосконалення атеїстичного виховання трудящих і підтверджувались програмними документами Комуністичної партії, в яких були чітко прописані шляхи формування наукового матеріалістичного світогляду для подолання релігійних пережитків трудящих мас. Вважалося, що такі заходи виховують у радянської людини матеріалістичний і атеїстичний світогляд, формують духовний світ нової людини, яка відки-

дає всі уявлення про надприродні сили і керується виключно науковим світоглядом. Втім, насправді виглядало все зовсім інакше. "У роки побудови соціалізму переважала пропаганда жорстких форм поведінки, які вважалися необхідними для прояву класової принциповості й вимогливості, а такі соціальні почуття, як доброта, милосердя, співчуття, визнавалися проявом "політичного лібералізму". Протиріччя між гуманістичними цілями та ідеалами соціалізму призвело до зникнення певних гуманістичних цінностей у суспільстві, тільки в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. відбуваються гуманістичні зміни, поступово створюється нова атмосфера для радянської філософії, з'являється нова генерація філософів, які проводять свої дослідження в різних галузях науки. Різна інтерпретація досліджуваних проблем і різне їх тлумачення сприяли протистоянню філософському догматизму, який насаджувався ідеологічним керівництвом довгі роки [4, с. 50].

Простежити розвиток наукових пошуків В. Антоненка можна, проаналізувавши одну з ранніх праць вченого "Соціалістичний гуманізм і християнська любов до ближнього" (1961), в якій вже з самого початку показана антигуманістична суть християнської проповіді "любов до ближнього", і якій вчений протиставляє принципи соціалістичного гуманізму як вищої форми гуманізму, а соціалістичну дійсність замальовує як практичне втілення справжніх гуманістичних ідей. В. Антоненко критикує спроби представників релігійних організацій зближити християнство і соціалізм. На його думку, християнський гуманізм і гуманізм соціалістичний здебільшого йдуть по лінії довільного ототожнення, тому активність пропагування ідей їхньої близькості є неприпустимою. З перемогою соціалізму, зазначає вчений, ідеї гуманізму стали пануючими в суспільстві, вони стали зрозумілими і близькими більшості людей, адже гуманізм, – це "ідеї і принципи, в яких виражаються повага до людини і її гідності, піклування про поліпшення життя людей, вдосконалення їх моральних якостей, забезпечення умов для всебічного розвитку особи" [1, с. 4]. Також В. Антоненко критикує спроби богословів ототожнити християнську проповідь "любові до ближнього" із соціалістичним гуманізмом, пояснивши, що в цій проповіді не може бути нічого спільного з дійсним гуманізмом. Проповідники християнської релігії вважають, що головним її внеском у скарбницю людської моралі є проповідь всезагальної любові, яка включає любов до своїх ворогів, ідеї всепрощення. Вони показують християнство як релігію любові, яка сприяє встановленню дійсно людських відносин в суспільстві [1, с. 7]. Однак, зазначає В. Антоненко, ще прогресивні діячі минулого намагались у революційному дусі тлумачити деякі положення християнської релігії, тоді як сучасні представники церкви прагнуть до встановлення точок зіткнення між християнством і комунізмом, вони намагаються протиставити етичне вчення християнства і наукового комунізму, посилаючись на раннє християнство в його "чистому", "неперекрученому" вигляді. Раннє християнство, підкреслює В. Антоненко, під яким звично розуміється віровчення, і яке викладене в Новому завіті, за своєю суттю протилежне комуністичному вченню, а також соціалістичному та марксистському гуманізму [1, с. 9].

В. Антоненко досить детально, хоча й дещо заангажовано, в ідеологічному плані, досліджує історію виникнення християнства, аналізує ранні християнські твори, такі як "Апокаліпсис" Іоана та ін. Він робить висновок, що з самого виникнення християнства в ньому не було єдності, адже воно виникло як релігія рабів і вільновідпущених, безправних і бідняків. У ранній період свого існування християнство являло собою ідеологію пасив-

ного засудження "грішного світу" і сподівання на божественну допомогу. Виникненню ідеї про божественну допомогу сприяли численні повстання рабів і підкорених народів Римом, які завдавали відчутних ударів рабовласницькому суспільству, але завжди терпіли поразки тому, що були стихійними, неорганізованими і в них була відсутня чітка політична програма. Песимізм пригніченого народу і став поживним ґрунтом для зародження християнської релігії з вірою в божественного спасителя. Втім, надія на божественну допомогу, зазначає В. Антоненко, це лише ілюзорна, нездійсненна мрія. В ранньому християнстві не проповідувалась справжня рівність людей, а проповідувана в ньому рівність – це не соціальна рівність людей у суспільстві, а рівність всіх людей "во Христі". Тільки в деяких проповідях, вважає В. Антоненко, можна знайти реальну рівність людей, "наприклад в ересі карпократіян (II ст.), одним із засновників якої був Єліфан, син Карпократ, проповідувалась необхідність введення спільності майна і рівності всіх людей. У творі "Про справедливість" Єліфан писав, що саме у спільності і рівності є божа справедливість. Нерівність, на його думку, виникла як результат встановлення людських законів. Саме через ці закони "моє" і "твое" замінили природну спільність" [1, с. 12]. Із поступовим зміцненням християнської церкви все більше витравлюються демократичні елементи, основними стають ідеї примирення з існуючими порядками, підкорення властям, ідеї "любові до ближнього", ідеї всепрощення і непротивлення злу насильством. Згодом такі проповіді, як любов до людини, милосердя і прощення, любов не тільки до своїх рідних і близьких, а й до ворогів, знайшли своє відображення в євангеліях. Однак, зазначає В. Антоненко, така проповідь, наприклад, як "любов до ближнього", не є провідною в євангеліях, а головне – вона сама по собі не є гуманною. Адже справжній гуманізм передбачає захист тих, хто зазнає несправедливості, боротьбу зі злом і активне обстоювання людських прав [1, с. 15–16]. В. Антоненко робить висновок, що християнство не тільки не давало ніякої позитивної соціальної програми, а й своєю проповіддю загальної любові, в умовах експлуататорського ладу, воно лише виправдовувало існуюче становище. Тому говорити про гуманізм християнського вчення і, зокрема, його проповіді "любові до ближнього" не доводиться, а всі соціальні принципи християнства не можна назвати гуманізмом [1, с. 21].

З наведеного стає зрозумілою позиція В. Антоненка стосовно християнського гуманізму, який він критикує, показує цілковиту його неспроможність і протиставляє соціалістичному гуманізму, який змальовує як вищу форму гуманізму. Такі свої погляди він підтверджує, основою чинячись на ідеях прогресивних мислителів минулого, твори яких пронизані щирим піклуванням про вдосконалення суспільного життя, знищення суспільного зла, забезпечення свободи розвитку особи і т.п. І хоча В. Антоненко визнає, що гуманістичні ідеї мислителів минулого інколи мали елементи релігійності, проте вважає, що вони були спрямовані проти тієї ідеології, яка пропагувалася християнською церквою. Тільки з виникненням марксизму, який став дійсним революційним переворотом у галузі філософії, гуманістичні ідеї досягли якісно нового, вищого ступеня свого розвитку [1, с. 30–32].

Цікавий момент у дослідженнях В. Антоненка полягає в тому, що він не голосливо, а досить детально вивчає гуманізм, досліджує етапи його розвитку. Характеризуючи гуманізм як суспільний і культурний рух, вчений зазначає, що виник він ще в XIV ст. в Італії, "потім поширився в багатьох країнах Західної Європи. Гуманістами називали себе багато передових діячів

епохи Відродження, тобто періоду зародження буржуазії, формування західноєвропейських націй. Цей період за своїм соціально-економічним змістом був перехідним від феодалізму до капіталізму. На цей період припадає багато географічних відкриттів, досягнень у галузі техніки, починають застосовуватись вдосконалені домни, водяні і вітряні двигуни та ін., удосконалюється будівельна і суднобудівна техніка" [1, с. 42–43]. У цей час починає загострюватись класова боротьба у феодальному суспільстві, масові рухи селянства, ремісників і рух буржуазії, часом починають переплітатись між собою. У таких складних ідейних переплетіннях, зазначає В. Антоненко, в епоху Відродження пробивали собі дорогу матеріалістичні та атеїстичні ідеї, в яких головна увага мислителів зосереджувалась на людській особі.

Як і більшість радянських науковців, В. Антоненко при дослідженні поставленої проблеми робить детальний історичний екскурс. Так, продовжуючи досліджувати тему гуманізму, він досить детально вивчає реалістичні тенденції в мистецтві. Свій екскурс вчений починає з витоків античного мистецтва, відмітивши, що найвищий розквіт його проявився в період так званої класики, чимало найкращих художніх творів було створено в елліністичний період, "в класичний період зароджується матеріалістична філософія, робляться відкриття в галузі природознавства, з'являються зачатки історичної науки. Найбільшого розвитку досягає поезія. Найвеличніші досягнення в галузі образотворчого мистецтва, особливо скульптури, були можливі тому, що давньогрецьке мистецтво стояло на міцній основі реалізму, спиралось на вивчення самої дійсності. Мистецтво Давньої Греції відображало і релігійні уявлення людей того часу. Ці релігійні уявлення ще не були системою строго встановлених догм і положень, якою була, наприклад, християнська релігія в епоху середньовіччя" [2, с. 21]. Однак, запевняє В. Антоненко, давньогрецьке мистецтво досягло досконалості не завдяки релігійним переконанням давніх греків, а завдяки прагненню до правдивої передачі реального світу та глибокому знанню головного предмета свого зображення – людини. Міфологія, з якої давньогрецькі майстри черпали мотиви своїх творів, ще не була в повному сенсі релігією, та й світ ще не ділився на видимий – матеріальний і невидимий – надприродний, а боги показувались в образі реальних людей, тільки більш могутнішими, але з людськими якостями. Саме це, вважає В. Антоненко, і сприяло розвитку реалістичних тенденцій в мистецтві [2, с. 24]. Втім, яскравим прикладом гуманізму стала епоха Відродження. Для гуманістів цієї епохи, зазначає вчений, була характерною віра в людину, в її силу і красу, проголошення права людини на всебічний розвиток. "Гідність людини визначалась не її соціальним походженням, а її особистими якостями. Такі погляди пропагували Леонардо да Вінчі, Петрарка, Боккаччо, Рабле та ін." [1, с. 45]. Основною темою іншого великого представника мистецтва італійського Відродження – Мікеланджело була прекрасна людина в повному розвитку своїх фізичних і духовних якостей. Він мріяв про вільну людину, протестував проти гніту й рабства, ненавидів тиранів як світських, так і духовних. Мікеланджело гостро відчував розбіжності своїх ідеалів із дійсністю, невідповідність власного становища і своїх глибинних душевних поривів і переконань. У його творах звучить палка любов до людей, віра у їхні великі творчі можливості [3, с. 70–72]. Таким чином, ідеологія гуманізму, що була спрямована проти середньовічної схоластики і під значним впливом якої розвивалося мистецтво доби Відродження, об'єктивно відповідала інтересам усього суспільства. Втім, зазначає В. Антоненко, гуманізм передо-

вих мислителів і представників мистецтва епохи Відродження був досить обмеженим і внутрішньо суперечливим, більшість з його представників були далекими від народу. І хоча такі видатні представники мистецтва епохи Відродження, як Рафаель, Тиціан, Гольбейн, Дюрер, Веронезе та ін., виражали передові ідеї гуманізму, характеристика їхньої творчості найкраще підтверджує беззаперечну істину, що саме розрив із середньовічним релігійним світоглядом, з його проповіддю відречення від земного життя, суперечить самій природі мистецтва та послужило поштовхом до найбільшого розквіту мистецтва в період Ренесансу [2, с. 34].

Ідеї гуманізму, зазначає В. Антоненко, знайшли свій подальший розвиток у творах ідейних попередників французької революції XVIII ст. Вольтера, Руссо, Дідро, Гельвеція, Гольбаха та ін. І хоча вони були ідеологами буржуазії, яка боролася за владу з класом феодалів, у своїх творах вони відображали інтереси і прагнення широких мас, тобто виступали як представники "третього стану" [1, с. 47]. Вони проповідували ідеї рівності всіх людей від народження, наголошуючи, що свобода є природним правом кожної людини, вони мріяли про створення суспільства, в якому пануватимуть справедливість і рівноправ'я. Але суспільство, яке вимальовувалось у їхній уяві, зазначає В. Антоненко, було лише буржуазним суспільством. Втім, не можна сказати, "що гуманізм французьких просвітителів XVIII ст. був зовсім безплідний. Філософсько-етичні ідеї просвітителів спрямовувались проти кріпацтва і станових привілеїв. Ці ідеї знайшли своє відображення в боротьбі за ліквідацію феодалізму, за звільнення кріпаків від особистої залежності. Оскільки знищення феодалізму було прогресивним історичним явищем, то і гуманізм просвітителів відіграв свою позитивну роль у розвитку гуманістичних ідей" [1, с. 48].

Продовжуючи свої дослідження, В. Антоненко простежує розвиток гуманістичних ідей соціалістів-утопістів XIX ст., які викривали пороки буржуазного ладу, який прийшов на зміну феодальному, засуджували пригноблення трудящих зростаючим капіталізмом і висловлювали протест проти цього гноблення. В. Антоненко вважає, що саме представники утопічного соціалізму – Сен-Сімон, Фур'є та Роберт Оуен – були попередниками наукового соціалізму, адже вони з позицій гуманізму піддавали гострій критиці капіталістичний лад, викривали його суперечності й пороки [1, с. 49–50]. Соціалісти-утопісти розуміли помилковість положень французьких просвітителів XVIII ст., які вірили у справедливий суспільний лад, у торжество свободи, рівності та демократії. Однак, зазначає В. Антоненко, вони не змогли піднятися до матеріалістичного розуміння історичного розвитку, до розуміння визначальної ролі умов матеріального життя суспільства в ньому. Вони мріяли про перебудову суспільства без революційної боротьби, закликали розділити багатства буржуазії з бідними, однак це все закінчилось невдачею й лишилось добрим побажанням [1, с. 50]. Набагато далі, зауважує В. Антоненко, у своїх гуманістично-етичних ідеях пішли російські революційні демократи. Такі представники революційно-демократичної думки, як В. Белінський, О. Герцен, М. Чернишевський, М. Добролюбов, Д. Писарев, тісно пов'язали гуманістичні ідеї та перебудову суспільства (на соціалістичних засадах) з революційно-визвольною боротьбою народних мас, критикуючи капіталістичні порядки, ідеологію і мораль буржуазії. Проте і гуманізм російських революційних демократів, вважає В. Антоненко, також не знайшов свого завершення у справжній науковій теорії перебудови суспільства. З такими ідеями тісно поєднуються ідеї видатних представників революційно-демократичної думки України.

"У 40-х рр. XIX ст. в Україні зароджується революційно-демократичний напрям суспільно-політичної думки, соціальною основою якого була боротьба українських селян проти кріпацтва і самодержавства. Представниками цього напрямку були Т. Шевченко, М. Вовчок, Леся Українка, І. Франко та ін. Їх твори були просякнуті глибокою любов'ю до простого народу, закликали народ до революційної боротьби проти ненависного експлуататорського ладу. Вони викривали реакційну суть релігії, показували, що релігія і церква є засобами пригноблення народу, спрямованими на відвернення його від боротьби за краще життя на землі" [1, с. 51–52]. У тісному зв'язку з літературою розвивалось українське та російське образотворче мистецтво XIX ст. Саме в цей період, зазначає В. Антоненко, відбуваються ломка старих традицій, відхід від впливу релігійної ідеології, творчість передових художників та письменників спрямовується на спроби розкриття найкращих людських духовних якостей. У другій половині XIX ст. виокремлюється ціла плеяда видатних художників, таких як І. Рєпін, І. Крамської, В. Суриков, В. Васнецов, І. Шишкін, І. Левітан тощо, які починають говорити про мистецтво, як про вище породження людського генія [2, с. 37]. В. Антоненко підкреслює, що в тісному зв'язку з передовим російським мистецтвом, розвивалось і українське мистецтво XIX ст. Велике значення для утвердження принципів реалізму в мистецтві мала поетична та художня діяльність Т. Шевченка. Такі українські художники, як М. Мурашко, М. Ярошенко, М. Кузнецов, П. Мартинівич, С. Святославський та ін., висловлювали демократичні настрої передових людей свого часу, показували життя народу, малювали своєрідну, чарівну красу української природи [2, с. 42]. Однак, вважає В. Антоненко, тільки критична переробка ідейної спадщини видатних гуманістів минулого стала поштовхом для формування справжнього, марксистського гуманізму. Інколи класики марксизму у своїх творах називали комунізм "реальним гуманізмом", тим само підкреслюючи його дієвість на противагу пасивному, безплідному "гуманізму" християнства. "Якщо християнська релігія вимагає від людини беззаперечної покори своїм гнобителям, культивує пасивність, послухання, самоприниження, то марксизм виховує в них творчу революційну активність, спрямовану на зміну суспільства в інтересах народу" [1, с. 54]. Певно, тут важко не помітити ідеологічної складової у таких поглядах В. Антоненка.

У такому ж критичному ключі В. Антоненко аналізує погляди представників ідеалістичної естетики та богословів, які, як показує він, переконували, що мистецтво було породжене релігією, і що релігія є рушійною силою розвитку мистецтва. Більшість буржуазних представників ідеалістичної естетики, зазначає В. Антоненко, стверджують, що завданням мистецтва є осягнення якогось вищого світу, світу божественних сутностей, тому мистецтво найбільш успішно розвивається лише на основі тісного зв'язку релігії та теології. Підтвердженням цього, як вважають вони, є твори мистецтва минулого, які написані на релігійні сюжети й входять до золотого фонду світового мистецтва. Тому, вважає В. Антоненко, немає нічого дивного, що мистецтво довгий час перебувало під впливом релігії. Мистецтво, зазначає він, це своєрідне, образне відображення дійсності. Його особливістю є те, що воно відображає життя образно-конкретно. Правдивість у мистецтві не слід розуміти як фотографічну точність. "Мистецтво, так само як і наука, узагальнює факти і явища життя, розкриває головний сенс тих або інших явищ та подій, однак формою узагальнення в ньому є не відволікання поняття, як, наприклад, у науці, а конкретні, індивідуалізовані, чуттєво

сприйнятні художні типові образи. Тому головним джерелом справжнього мистецтва завжди була і залишається сама реальна багатогранна дійсність, а найбільш плідний шлях розвитку мистецтва – реалізм" [2, с. 4–5]. І хоча всі факти з історії мистецтва, зазначає В. Антоненко, свідчать про те, що мистецтво довгий час перебувало під впливом релігії, а більшість творів мистецтва, зокрема живопису, створено на релігійну тематику, це дало підстави філософам-ідеалістам і богословам твердити про те, що саме релігія є життєдайною силою для мистецтва і саме йому вона зобов'язана своїм виникненням. Однак, на противагу цьому, підкреслює В. Антоненко, виступає атеїстична спрямованість мистецтва соціалістичного реалізму, його активна боротьба проти релігійних пересудів і критика ідей єдності мистецтва і релігії в буржуазній естетиці.

Пропагуючи соціалістичний образ життя, В. Антоненко змальовує атеїзм соціалістичного реалізму, називаючи його проявом реального гуманізму. Він зазначає, що атеїстичні традиції прогресивного мистецтва минулого продовжили свій розвиток у мистецтві соціалістичного реалізму. В. Антоненко називає мистецтво соціалістичного реалізму – новим мистецтвом, в якому керівним творчим принципом є принцип партійності, що проявляє себе у відкритому, пристрасному захисті засобами мистецтва інтересів трудящих, інтересів соціалізму і комунізму. Основним внутрішнім пафосом нового мистецтва є властивий йому гуманізм, який є вищим ступенем розвитку гуманістичних традицій прогресивного мистецтва минулого [3, с. 123–126]. Саме мистецтво соціалістичного реалізму, зазначає В. Антоненко, є вищим етапом у розвитку прогресивного світового мистецтва, яке сприймає, творчо перероблює та розвиває найкращі досягнення реалістичного мистецтва минулих віків. Соціалістичне мистецтво йде своїм шляхом без будь-якого втручання релігії, воно є ворожим релігійно-містичним поглядам на світ. Мистецтво соціалістичного реалізму, покликане служити інтересам народу, який є вільним від тенет релігійної ідеології [2, с. 54–55]. В. Антоненко впевнений, що тільки ті художники і письменники, які відчували на собі значний вплив релігії й світогляд яких був суперечливим, змогли створювати такі значні, за своїм змістом і художньою силою твори, завдяки наявності в їхньому світогляді позитивних, прогресивних сторін, що відображували прогресивні ідеї сучасності [3, с. 103].

Відповідно до тогочасної радянської пропаганди В. Антоненко показує переваги мистецтва соціалістичної реальності, яке є різноманітним за своїми ідеологічними основами, методами та характером свого суспільного значення, та піддає критиці мистецтво капіталістичного світу, яке є таким мистецтвом, що відображає інтереси панівного класу. Таке мистецтво, зазначає В. Антоненко, в умовах капіталізму є антинародним за своєю суттю, воно відкрито відстоює своїми засобами так званий "вільний світ" і носить антикомуністичну спрямованість [3, с. 153]. Більшість філософів підносять середньовіччя, беруть на озброєння схоластику і містику й намагаються зміцнити позиції релігії в буржуазному світі, а також з її допомогою притупити класову свідомість трудящих, примирити їх з капіталістами. В. Антоненко наводить приклад грецького естетика-ідеаліста Міхеліса, який запропонував переглянути деякі проблеми мистецтва і повернути йому його одвічний релігійний зміст. Такої ж думки, вважає вчений, дотримуються й інші буржуазні естетики і мистецтвознавці – Джузеппе Крістальді, Ульріх Шендорфер та ін. Особливо активними в цьому питанні, зазначає В. Антоненко, були неотомісти – "представники офіційної філософії

сучасної католицької церкви, що розвивають у нових умовах вчення середньовічного теолога Фоми Аквінського. Неотомізм являє собою одну з найрозробленіших ідеалістичних філософських систем сучасного буржуазного світу. Неотомісти намагаються довести, що досягнення західної цивілізації, а також і досягнення мистецтва пов'язані з християнською релігією. У релігійному дусі неотомісти тлумачать і природу естетичного сприйняття людиною дійсності, а також характер процесу художньої творчості [3, с. 156–157]. Таким чином, буржуазні ідеологи прагнуть зробити мистецтво засобом утвердження релігійної ідеології, що негативно впливає на його розвиток у буржуазних країнах, в якому і так все більше поглиблюється криза сучасного буржуазного мистецтва. І тільки мистецтво соціалістичного реалізму, зазначає В. Антоненко, йде в авангарді світового прогресивного мистецтва тому, що виражає інтереси робітничого класу, спирається на наукову, марксистсько-ленінську ідеологію, розкриває кращі традиції та утверджує найгуманніші суспільні ідеали [3, с. 170].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що науковий спадок радянської школи – це різноманітність течій і напрямів, це продукт конкретної історичної епохи, який заслуговує на виважене, подекуди критичне, однак неупереджене вивчення. Хоча ми не схильні ідеалізувати радянську епоху, втім вважаємо, що її необхідно досліджувати, віднаходити точки дотику в різних напрямках радянського спадку, виокремивши як позитивні, так і негативні його сторони й визнати, що радянські філософи, до яких належав і Володимир Григорович Антоненко, це не просто представники радянської науки, а це мислителі, які творили, розробляли власні оригінальні концепції, тому їхні ідеї залишаються затребуваними і тісно пов'язані із сучасними науковими дослідженнями і науковим життям.

Н. В. Ярмолицька
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
М. Н. Москальчук
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ГУМАНИЗМ И РЕАЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В ИСКУССТВЕ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ВЛАДИМИРА АНТОНЕНКО

Рассматриваются идеи украинского философа советского периода В. Антоненко и анализируется влияние советской идеологии на становление научного мировоззрения ученого. Проведена теоретическая реконструкция взглядов В. Антоненко на социалистический гуманизм, который определяется как высшая форма гуманизма и противопоставляется антигуманистической сути христианского гуманизма. Проанализированы взгляды В. Антоненко на искусство социалистического реализма, которое он признает высшим этапом в развитии прогрессивного мирового искусства, и которое подается как отражение подлинного гуманизма. Рассмотрены исследования ученым возникновения искусства на основе изучения лучших достижений его предшественников, которые в своих произведениях освещали различные этапы развития гуманизма, общественное и культурное движение. Прослежено исследование В. Антоненком гуманистических идей передовых деятелей эпохи Возрождения; гуманистических идей социалистов-утопистов; развитие украинского и русского искусства в период коренной ломки старых традиций и влияние религиозной идеологии на формирование и становление нового взгляда на искусство, как высшее порождение человеческого гения, в котором воплощены принципы реализма.

Ключевые слова: В. Антоненко, гуманизм, социалистический гуманизм, христианский гуманизм, социалистический реализм, социалистическое искусство.

Nataliia Viktorivna Yarmolitska
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
Maryna Mykolaivna Moskalchuk
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIALISTIC HUMANISM AND REALISTIC TRENDS IN THE ART IN THE SCIENTIFIC HERITAGE VOLODYMYR ANTONENKO

In the article is considered the ideas of ukrainian philosophy of soviet period V. Antonenko, and so the influence of the ideology of that time on the formation of the scientific worldview of the scientist is analyzed. Theoretical reconstruction of V. Antonenko's views on socialist humanism is carried out, principles of which he shows as the highest form of humanism, contrasting the anti-humanist essence of Christian preaching "love of neighbor" and depicts socialist reality as a practical embodiment of true humanistic ideas. Analyzed of views V. Antonenko on art the socialistic realism, which is presented as the highest stage in the development of progressive world art. The scientist traces the origin of art, explains how it was brought to life, what contribution religion has made to its best achievements. V. Antonenko explores the anti-religious and anti-church orientation of the works of many representatives of fine arts. He is analyzing the views of idealist aesthetics and theologians on art. V. Antonenko thoroughly researches the stages of development of humanism, traces its social and cultural movement, which arose in the XIV century. In Italy; studies the humanistic ideas of the leading figures of the Renaissance, who found their further development in the works of the ideological predecessors of the French Revolution of the XVIII century; explores the humanistic ideas of the utopian socialists of the nineteenth century; studies the period of development of Ukrainian and Russian art in the period of radical destruction of old traditions and the influence of religious ideology on their formation; considers a whole galaxy of outstanding artists of the second half of the nineteenth century, who glorified culture and began to speak a new about art as a higher product of human genius, about the principles of realism in art. V. Antonenko's research on the relationship between art and other forms of social consciousness, which are related to the problems of forming norms and principles of communist morality, is analyzed.

Keywords: V. Antonenko, humanism, socialistic humanism, christian humanism, socialistic realism, socialistic art.

Список використаних джерел

1. Антоненко В.Г. Соціалістичний гуманізм і християнська "любов до ближнього" / В. Г. Антоненко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 88 с.
2. Антоненко В.Г. Искусство и религия / В. Г. Антоненко. – Киев, 1960. – 56 с.
3. Антоненко В.Г. Мистецтво, релігія, дійсність / В. Г. Антоненко. – К. : Мистецтво, 1973. – 180 с.
4. Москальчук М.М. Гуманістична мораль ХХ століття як основа формування толерантності / М. М. Москальчук // Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2019. – № 25. – С. 50–57.
5. Москальчук М.М. Компаративний аналіз філософії гуманізму ХХ та ХХІ століть / М. М. Москальчук // Історія та історіографія в Європі. – К., 2019. – № 6. – С. 123–127.
6. Ярмолицька Н. Гуманізм: еволюція світогляду, філософії і практики (філософсько-антропологічний аспект) / Н. Ярмолицька, М. Москальчук, Т. Соболь // Evropský filozofický a historický diskurz. – Praha, 2017. – Т. 3. – Ч. 3. – С. 42–49.
7. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій. – К. : Наук. думка, 1990. – 372 с.
8. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов. – К. : Основи, 2000. – 472 с.

References

1. Antonenko V.H. Sotsialistychnyi humanizm i khrystyianska "liubov do blizhnoho". Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1961. 88 p.
2. Antonenko V.G. Iskusstvo i religiya. Kiyev. 1960. 56 p.
3. Antonenko V.H. Mystetstvo, relihiia, diisnist. Kyiv : Mystetstvo, 1973. 180 p.
4. Moskalchuk M.M. Humanistychna moral KhKh stolittia yak osnova formuvannia tolerantnosti. Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriya: Filozofsko-politohichni studii. Lviv, 2019. № 25. pp. 50-57.
5. Moskalchuk M.M. Komparatyvnyi analiz filosofii humanizmu KhKh ta KhKhI stolit. Istoriia ta istoriografii v Yevropi. Kyiv, 2019. № 6. pp. 123-127.
6. Iarmolitska N., Moskalchuk M., Sobol T. Humanizm: evoliutsiia svitohliadu, filosofii i praktyky (filozofsko-antropolohichni aspekt). Evropský filozofický a historický diskurz. Praha, 2017. T.3. Ch. 3. pp. 42-49.
7. Humanistychni i reformatsiini ideii na Ukraini / V.M. Nychik, V.D. Lytvynov, Ya.M. Stratii. Kyiv: Naukova dumka, 1990. 372 p.
8. Lytvynov V. Renesansnyi humanizm v Ukraini. Kyiv : Osnovy, 2000. 472 p.

Надійшла до редколегії 28.08.20